

Paleografie

- dějiny písma i dějiny knih, knihoven, typy písemností, organizace skriptorií
- *Vademecum 2002*, s. 26: „Paleografie je ... pomocná věda historická, která usiluje o správné čtení, místní a chronologické zařazení písemných památek individuální povahy bez ohledu na jejich charakter; jako samostatná disciplína pak popisuje, hodnotí a třídí písmo a stanoví jeho funkci, resp. její modifikaci, a to vždy v historickém vývoji v souvislosti s celkovým vývojem společnosti.“

Z historie

- Jean Mabillon. *De re diplomatica libri sex* (1681)
- Bernard Montfauçon. *Paleographia Graeca sive de ortu et progressu litterarum* (1708)
- Mikuláš Adaukt Voigt (1775)
- Gustav Friedrich. *Učebná kniha paleografie latinské*. Praha: Bursík a Kohout, 1898.
- Franz Steffens, *Paléographie latine*. Paris: Trèves, 1910.
- Leonard E. Boyle. *Integral palaeography*. Turnhout: Brepols, 2001.
- Brno: Jindřich Šebánek, Miroslav Flodr
- Praha: Pavel Spunar, Jiří Pražák

Psací látky

archeologické a paleografické

papyrus

pergamen

papír

rozměr papírového archu:

quarto

octavo

papír s filigránem z Caselle,
severní Itálie, ca. 1455

Rylands Collection, Manchester

Zkratky

- vzniklé suspenzí (zkomolení)
  - sigly (P.R., S.P.Q.R, COSS., VVCC, AVGGG)
- kontrakce (stažení) – āīā, đns
  - nomina sacra IHS, DS, NRI, EPS, OMP
- vzniklé pomocí značek zvláštního významu – vlnovka (*m/n*), *ə*, *-ur* či *-us*, &
- (značky relativního významu – např. *ñ*)

Tirónské nóty (tachygrafie) – *signum principale* + *signum auxiliare notae iuris*

Adrian Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, 6. vyd. Milano 2004,
online: <http://www.hist.msu.ru/Departments/Medieval/Cappelli/>

Interpunkce, diakritika

- řecký systém – tečka, čárka
- epigrafické texty – tečky uprostřed hraničních linek
- středověk:
  - distinctio constans, comma (.)
  - distinctio suspensiva/media, colon (:)
  - distinctio finitiva, periodus (.)

Kritické (editorské) značky:

podtečkování

škrtání – různé funkce

vynechávka – kříž, ruka, ěď

gemipunctus (..) – vynechané jméno

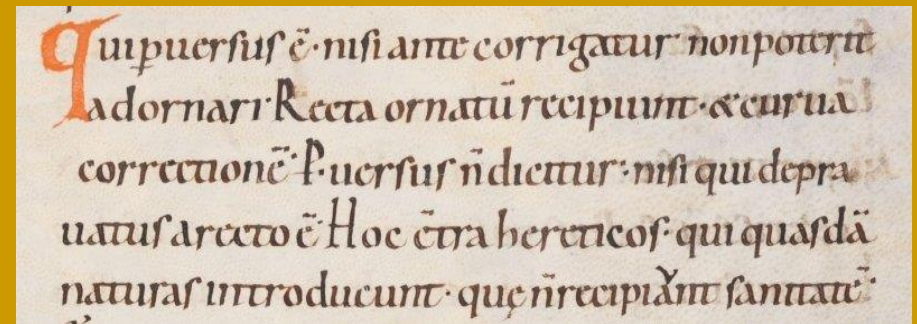

Klasifikace písma

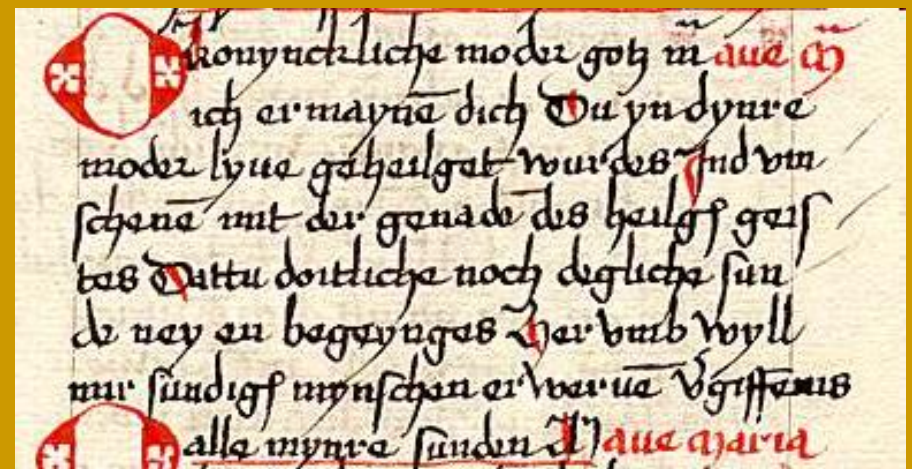
1. podle rozměru a výšky písem – majuskula, minuskula
2. podle způsobu tvorby – kreslené, psané
3. podle teritoria
4. z hlediska periodizace – archaické, římské, románské, gotické, humanistické

Nejpoužívanější typy středověkých písem v našem kulturním okruhu

- karolínská minuskula 9.–11. stol.

- písma gotická:
  - gotická minuskula
  - textura
  - gotická polokurzíva
  - bastarda

& confessores. Et uirgines. Precor
& supplico dñe ihu xpe om̄s sc̄os &
electos tuos. ut me exaudiant
& prestent ad uia ueritatis uenire.
Peccavi dñe peccavi. nimis pec

215
litatem. Et fidem. Et ueritatem.
Ut merear perseuerare in omnib;
bonis. fac cor meum desiderare.
quod quod de bono locutus fui. aut
feci. aut cogitavi in iuuentute mea;
Te deprecor dñe tibi clamo clamore
magno. In toto corde meo. Te lau
do. te magnifico. Cum sc̄is tuis ut
mittere digneris sc̄os angelos tuos.
& patriarchas & prophetas & apostolos
& ^{or} uirgines. & martyres.
& confessores. Et uirgines. Precor
& supplico dñe ihu xpe om̄s sc̄os &
electos tuos. ut me exaudiant
& prestent ad uia ueritatis uenire.
Peccavi dñe peccavi. nimis pec

karolina, 9. století

Poenitentiale

Klášter premonstrátů v
Teplé, sign. B 9, pag. 215

SALVATOR NŔ dilim hodie
mus. Hoc nomen sibi soli con
de eo p̄pheta dicit. Ipse sal
puli sui. a peccatis eorū. De
diamus. q̄a n̄ ē locus tristitię
uitas ē uite. que destructa

na. caritas pa. cū his bonis opib; expec
temus aduentus dñi. ut ea in nobis inue
mat pius xp̄s dñs n̄r. & nos p̄ducere dig
net. ubi ipse cū patre & sp̄u sc̄o uiuit
& regnat. **A L I V S S E R M O**
SALVATOR NŔ dilim hodie natus ē gaudet
mus. Hoc nomen sibi soli conuenit. quia
de eo p̄pheta dicit. Ipse saluū faciet po
puli sui. a peccatis eorū. De hoc die gau
diamus. q̄a n̄ ē locus tristitię. ubi nati
uitas ē uite. que destructa mā mor
talitate magnā dat nobis leticiā. de p̄mis
sa ē̄nitate. Nemo ab huius leticię cōmu
nionē separatur. una cunctis ē leticia.
cōmunis racio. q̄a dñs n̄r peccati mortisq;
destructor. sic areatu nullū liberū rep
perit. ita ad liberandos om̄s uenit. Exul
tet hodie unus q̄sq; bonus q̄a debet labo
ris sui p̄miū accipere. Caritet peccator.
q̄a hodie habebit ueniam. Gentilis unus
q̄sq; bonā sp̄e habeat. q̄a hodie uocatur
ad ē̄nam uitā. Dix̄ em̄ saluator discipulis

karolina, kolem pol. 12. stol.

Homiliář opatovický

NKP, sign. III F 6, fol. 2r

Gloria patri et filio & spiri tui sancto. funde.

Cum ergo esset stephanus plenus spiritu
 gl'am de i & ihesum stantem ad dexterā patris.

Antiphona in festo S: Stephani

272

Gloria patri et filio & spiri tui sancto. funde. **Antiphona.**

Cum ergo esset stephanus plenus spiritu scō intendens in celū uidit
 gl'am de i & ihesum stantem ad dexterā patris. & uo uae. **Postiusti dñe.**

Justi g'mm. Ad Bñds. d. **P**atefacte sunt iame celi xpi martyr ste
 phano qui in numero sanctorum inuentus est prim' & ideo triumphat in
 celis coronatus alleluia. & uo uae. **Ad. I. Ant.** **L**apidabant uidei stephanū
 inuocantē & dicentē domine ihesu accipe spiritū meū. & uo uae. **Ad. III. a.**

Adhesit anima mea post te quia caro mea lapidata ē p te dñs n's. & uo uae.

Gloria & honore. Ad. VI. a. **S**tephan' uidit celos ap'ros uidit & introiit bea
 tus homo cui celi patebant. & uo uae. **Postiusti dñe. Ad. IX. a.** **L**osiris autē
 genib' clamauit uoce magna dicens stephanus domine ihesu ne statuas illis

přechod mezi karolinou a
 gotikou, 30. léta 13. stol.

Tzv. Antifonář Sedlecký

NKP, sign. XIII A 6, pag. 272

Saluator n̄r dilectus. Diffusa ē g
tissimi. hodie natus est gaude
annus. Neq; enim locum fas ē
esse tristiae: ubi natalis est uite. que cō
sumpto mortalitatis timore ingit no
bis de p̄missa eternitate leticiam. Nemo

gotická minuskula typu textus
quadratus, kolem roku 1360

Liber viaticus Jana ze Středy

KNM, sign. XIII A 12, fol. 84r

esset ibi: i assur absq; ulla causa calump
natis est cum. Et nunc quid michi est
dicit dñs. Qm̄ ablatus est p̄ls meus
grans. Dñatores eius unq; agunt dicit
dñs i uigil̄ tota die nom̄ meū p̄ uos blaf
phematur. Cōp̄ hoc facit p̄ls nom̄ me
um in die illa: quia ego ip̄s qui loq̄bar
ecce assumi. **R.** Descendit de celis mi
sus ab arte p̄tis in uenit p̄ ancem uirginis
in regionem nr̄am induens stola purpura
Et exiit p̄ auream portam lux i decus um
i se fabricae mundi. **V.** Tamqm̄ sponsus do
minus p̄cedens de thalamo suo. **Ex. thop̄**
Assus ab arte. **In q̄ n̄ aii.** **S**uscipimus
deus nr̄am in medio templi tu. **ps**
Magnus do. **ā.** **Q**uem in dieb; dñi habun
dantia pacis i dominabi. **p̄.** **D**s iudicū **aii**
Veritas de tr̄a orta est i iusticia de celo p̄p̄
xit. **p̄.** **S**iduxit. **V.** **S**prool̄ fōi. **p̄.** filijs hoim̄.
Saluator n̄r dilectus. Diffusa ē g
tissimi. hodie natus est gaude
annus. Neq; enim locum fas ē
esse tristiae: ubi natalis est uite. que cō
sumpto mortalitatis timore ingit no
bis de p̄missa eternitate leticiam. Nemo
ab huius alacritatis p̄ncipacōe secer
nunt. una cunctis est letiae q̄m̄nis ē
raao: quia dominus n̄r p̄ccat̄ mortalq;
destructo: sicut a reatu nulli liber reppit
ita lib̄andis omnib; uenit. **Exultet sc̄s**
q̄ app̄mquat ad paluā: gaudeat p̄ccōr
quia inuitat ad ueniam. **Auget gen**
tilis: quia uocat ad uitam. **Dei namq;**
filius sc̄dm̄ plenitudinē xp̄is. q̄m̄ diuini
i filii insecrabilis alacido disposu
it uocalandā aucto: suo natura ḡnis
assump̄it humani ut iuuentor: mortis
dyabls p̄ ip̄am qua uicāt uinceret. **A.**

uem iudicis pastores dicte annū
caate nob in tr̄s quis appur. **N**atum iudimus
in choro angeloz saluatoreni dñm. **V.** **S**tatis ē
uobis hodie saluator: qui est xp̄s dñs i tanta
Sirgo regia dauidice. **V.** **L**e dauid. **S**ta
tyris p̄p̄s eligitur. que sacro graui
danda fecit diuinam humanāq; plen
p̄nus exier mente q̄m̄ corp̄. **E**t ne sup
tu ignata q̄sili ad inuilitacos paueret
effectus: quod in ea opandum erat a
sp̄ritu sc̄o colloquio dicit an gelico. **n̄**
dampnū credit pudoris dei genit̄ mor
futura. **C**ur enim de cōceptōis nouita
te descret: an efficiētia de alissimi itū
te p̄nūctatur: **S**firmatur credēs fides en
am p̄cunns attestacōe miraculi. **Dona**
tūp; elz ad: inopinata fecunditas: **yr**
qui acceptum dedit. **S**tali: daturus nō
dubitatet i uirgini. **R.** **O** magnum
m̄stium i admirabile factam̄tum ut aīalta
uident b̄m̄ nanum. **J**acere in p̄sepio b̄m̄
uirgo cuius uiscera meruer̄ portare dñm xp̄.
Dñe audiri audiri tui i timi q̄sīdam. **V.**
opa tua i exp̄au i medio diuini animalū. **J**
Merito uirgineē integritat̄ nil. **V.** **L**e
corruptōis intulit p̄tis saluas.
quia custodia fuit pudoris editio iūta
tis. **T**alis ḡnauitas decuit dei iūta
i dei sapiam xp̄m: qua nobis i humani
tate q̄grueret i diuinitate p̄celler. **S**ubi e
num est: uetus deus nō afferret remedi
um: nisi est homo uetus non p̄bet exē
plum. **A**b exultantib; anglis nascente
domino gl̄a in excelis canit. **i** pax in f
ra lone uoluntatis hominib; iūctat.
Uident enim celestem uisū ex omnib;
mundi gentib; fabricari. **De** quo in e
narrabili diuine pietatis op̄e q̄ntum

Lot swywedzie stareho zakona k
 nyly. **P**rotor tyem my sest dput
 myesye bylo platy wam tyto kuy
 hy. aby co; nyrye snad proslwu
 mladost uenozete rozumyety a
 ny sdrzety wpanmyety co; bydy
 wam prawyl. potonu kdyt snad
 vmru aby cty wytych. a porozu
 mywasyc cot myenye. **A**take

běžná gotická minuskula
 typu textus rotundus, 1376

Tzv. Klementinský sborník
 Tomáše ze Štítného

NKP, sign. XVII A 6, fol. 4r

Arzenuhuva

Doly moy
 prikazal
 my jako
 ykazem
 otrzy a
 bydy we
 dl was
 me dyet

by wseho cztach akeazal sey wa
Lot swywedzie stareho zakona k
 nyly. **P**rotor tyem my sest dput
 myesye bylo platy wam tyto kuy
 hy. aby co; nyrye snad proslwu
 mladost uenozete rozumyety a
 ny sdrzety wpanmyety co; bydy
 wam prawyl. potonu kdyt snad
 vmru aby cty wytych. a porozu
 mywasyc cot myenye. **A**take
 aby molli ssebu wytycznye pom
 luwaty otom co; kpaleny sluske
 auch ystycny seym se bucte o
 bycraty. aby molli kratyty dput
 ty cty wytych. a wulastne w hwa
 sey donia wewly kcy any kaza
 ny bywa any nellpwa. **A**take
 wam razy wytych ctyly waleh
 anay wytych. proto aby unie ota
 zowaly kdy; cemu ctyc. u: o: u
 myete. **A**le snad pomnye nebu
 te myety tak brzo kto by wam ta
 ku wytych. wyprawowal. a wewlyet
 sest wytyczno otazaty kdy; sest

slycnye koho cemu kto cta neta
 zumye. **A**le wed newydyz pan
 nam sluske tazaty se yscenye
 lcy by suobu stranu wewlye s
 staly byli. a porozu. y podobny.
Ecy druhdy tak przybyty rozu
 myesyc. ze neta: zumye nezly se
 tazaty ssekyms. **P**salst leu
 wam kuyly dwose tyto prwe
 sam klada. swc klawy yaks; my
 sey zdalo podobne co; leu kcy
 tuch slydial nakezany anel od
 uzenych. auch se molli sam do
 mylyty seby prikupno. kto
 mu wymyslu owyem. ssem plal
Ale druhe ty sem hotowo sebra
 ne. auch wytycznye myety syuy
 latyue. wylozil cety. akteret
 stu tamt sem to naplal. **A**le tyto
 prwe wytychyl sem wlestery
 kuyly. **A**prwe stu owyere ona
 dyes. a omlysty. **D**ruhe opau
 nach. owidowach. a omaneledy
Aryte oholpodarowoy. oholpu
 dwuy. aoccedy. **E**twrte kake te
 wytych. wytych. wytych. nely pod
 kumyue twyety kotow andyl
 leydy. **A**te kake nas ctyt laka.
Sseste cym se ocyllstymu talo
 ze lryczym. **A**paklat przyczy
 nym sebine nob yofine taket tu
 bidu. **E**cy kolywyet wytych kuy

... ad similitudinē offi-
ciorū que agunt in passione dñi. **N**ō sine
glā pat. rabiq. alla. et in e. seculo que leticiā
mentib' inculcant celebrat. q. mori ē uindicta
p̄mi peccati. Possum' ante hanc missā coti-
die celebrare: exceptis dñicis et iis dieb' ante
pascha in quib' n̄ tolerat' iñsus fuerit: curō.

Západočeské muzeum v Plzni,

510 A 013, fol. 1v

14. stol.

textura

Benedicite omnia
opera domini dño
radate et superexaltate eū
in secula
Benedicite angeli do-
mini domino: benedicite
celi domino
Benedicite aque om̄s
que super celos sunt dño
benedicite omnes uirtu-
tes domini domino
Benedicite sol et luna
domino: bened' stelle celi
domino
Benedicite ymber et

Houghton, MS Lat. 17, fol. 27v

ca. 1500

Septem p. m. h. s. adn. adact ay C. de practicat

Dant tibi quidam ut .7. i. colloqui vobis ad amos q. v. r. p. n. i.
reges peccatores et regna. ap quo bndicti dimiserunt ad em
sue dubio inuerten. O pulchro glori hinc vobis bene
nosp. p. p. lico clande. amos Na i. subitoe obediencie
fra. p. q. uor. reges quas tuc dntem pamp. e. de greio
pceptam. Sed. aduarius d. m. o. r. t. u. s. e. B. e. n. e. d. i. c. t. u. s.
moncu. et si cardinales. quis ergo erit pp. m. p. e. de vo
ut. enit sine capite pedis petri. ut. conuen. ad em
Et etc tales loqtes. no respont i remot. na si bndicti
i crastino morra. forsan si cardinales no elligent
sed vop fruy. i. peccatores. ceter. vobis. p. b. e. n. t. q. b. q. accp.
taut. v. a. n. d. u. m. i. a. l. l. e. c. t. a. m. / p. b. e. n. t. et. i. v. s. p. d. e. u. i.
i. p. o. c. o. l. l. e. g. i. o. i. b. u. m. i. s. p. f. i. d. e. l. i. b. p. r. a. p. u. a. u. m. e. t. e. r. p. p. a. r.
i. d. e. m. f. a. c. i. e. n. t. p. l. a. n. i. b. u. m. i. p. l. e. t. o. s. p. u. l. l. a. p. t. e. d. e. c. l. a. r. i. b. u. m. i. p. s.
p. l. a. n. i. b. u. m. i. p. s. t. a. b. i. p. e. t. e. r. r. e. q. u. i. r. e. n. t. o. s. i. d. i. c. t. a.
v. a. n. d. u. m. i. a. l. l. e. c. t. a. m. d. e. o. i. b. u. m. i. p. s. m. o. r. t. a. l. i. b. p. e. t. u. r. i. p. o. s. t. e. r.
o. r. d. i. n. e. s. p. r. a. q. i. g. n. o. r. a. n. c. i. a. m. d. e. m. o. s. t. r. a. t. e. s. p. d. i. l. i. g. e. n. t. i. a.
q. u. a. a. y. m. o. r. t. e. m. / i. p. o. s. t. p. a. t. e. r. i. s. s. i. m. e. d. e. m. o. s. t. r. a. b. a. t. e. r. c. a. s. u.
q. u. o. i. n. p. e. r. u. m. i. s. s. e. v. i. v. a. m. q. p. o. i. l. l. o. r. v. o. c. e. s. r. e. c. u. p. i. e. s.
a. u. d. i. r. e. / v. a. l. d. e. c. o. n. e. d. e. q. t. u. e. d. e. v. o. l. u. n. t. a. t. e. r. e. g. n. p. r. i. n. c. i. p. i.
i. p. l. o. r. c. a. r. d. i. n. a. l. e. s. e. l. l. i. g. e. n. t. / i. l. l. e. q. p. r. i. n. c. i. p. i. a. b. e. i. s. m. i. s. s. e.
i. p. r. e. t. e. r. i. u. m. f. o. r. g. a. n. d. u. s. / i. e. c. c. e. i. r. e. g. n. o. t. e. n. e. o. c. l. a. r. e. i. p. p. o. n. i.
d. i. u. p. s. a. i. n. a. d. u. e. d. a. q. u. e. d. a. p. r. o. c. e. p. t. a. m. d. e. a. r. t. i. r. e. f. e. r. u. o.
S. i. c. o. r. r. e. n. t. i. m. e. t. h. i. f. a. c. u. l. t. a. s. / S. i. u. t. a. d. i. m. p. l. e. t. a. s. l. e. n. i. u. s.
p. o. s. t. u. l. a. t. a. p. r. e. l. i. p. s. o. h. i. c. d. i. c. t. a. m. / A. d. t. q. d. i. g. e. n. t. i. b. d. e. n. t. e.
m. i. n. u. s. a. n. c. i. p. l. e. a. y. a. r. r. o. r. e. s. o. m. n. e. s. c. o. p. l. a. n. e. y. e. o. s. e. p. p. o. r. e.
d. i. g. n. e. s. a. y. p. a. p. s. t. a. n. c. i. q. u. i. v. i. v. e. i. p. l. a. p. t. e. r. a. m. e. n. t.

f. r. a. n. c. i. s. p. a. p. p.
p. u. n. c. t. o. r. q. u. o. r. d. e. S. a. l. l. a. n. o.
a. d. e. e. l. e. g. a. t. u. s.

Septem p. m. h. s. adn. adact ay C. de practicat

gotická kurzíva, 1. pol. 15. stol.
Autograf M. Jana Husa
NKP, sign. XIII F 16, fol. 107v

tissime ihu. deprecor te p̄ tuū san-
guinē precō sum. quē p̄ nobis mi-
seris p̄atorib; effundebe dignar̄
es. vt abluas om̄ia p̄tā mea a
me. et ne despicias me miserū et
indignū peccatorē diligenter te
inuocantē ⁊ hoc nomen ihu pete-
tem. O misericordissime ihu o dul-

bastarda, ca. pol. 15. stol.

Orationale Ladislai regis

Klášter premonstrátů v
Teplé, sign. b 87, fol. 1r

O bone ihesu. op̄tissime ihu
o dulcissime ihu *oro vald' b'*
O ihu fili predilectissime marie.
p̄tus misericordia et pietate. O d-
cissime ihu s̄dm̄ magnā miām tuam
miserere michi peccatori. O clemen-
tissime ihu. deprecor te p̄ tuū san-
guinē precō sum. quē p̄ nobis mi-
seris p̄atorib; effundebe dignar̄
es. vt abluas om̄ia p̄tā mea a
me. et ne despicias me miserū et
indignū peccatorē diligenter te
inuocantē ⁊ hoc nomen ihu pete-
tem. O misericordissime ihu o dul-
ce nomē ihu. o delectabile nomen
ihu. confortans hoc nomen ihu.
Quid ē ihus. nisi saluator. Ergo
ihu p̄ter ne me tuū salua me ne
pereas ate. qui v. saluasti me. ne
p̄mittas dampnari me ate. quem
Liber Monasterij Teplensis
Comparatq; p̄ P. Adelbertū Gentsch
eiusde loci p̄. f. s. u. m.

Užitečné odkazy

- Steffens online: http://www.paleography.unifr.ch/steffens/tafeln_frm.htm
- Cappelli: <http://www.hist.msu.ru/Departments/Medieval/Cappelli/>
- Interaktivní album středověké paleografie: <http://ciham.ish-lyon.cnrs.fr/paleographie/index.php?l=en>
- Ukázky z The Schoyen Collection: <http://www.schoyencollection.com/palaeography-collection-introduction/latin-book-scripts>
- Index písem s abecedárii: <http://medievalwriting.50megs.com/scripts/scrindex.htm#topoflist>
- *Enigma* (pomůcka ke zkratkám): <http://ciham-digital.huma-num.fr/enigma/?l=cz>
- *InScribe* (kurz paleografie): <http://www.history.ac.uk/research-training/courses/online-palaeography>

Ad legendum:

- Dominique Stutzmann, „Clustering of medieval scripts through computer image analysis: Towards an evaluation protocol.“ *Digital Medievalist* 10/2015: <http://www.digitalmedievalist.org/journal/10/stutzmann/>
- Denis Muzerelle, „GRAPHEM for Dummies“ (**G**rapheme-Based **R**etrieval and **A**nalysis for **P**alaeographic **E**xpertise of Mediaeval **M**anuscripts), 2009: <http://www.uib.no/filearchive/graphemfords.pdf>